

זו שימשה אמנם מכשול רציני לשירות האספקה של צבא המשלוח המצריי בימי המלחמה.

(ב) מסילות ברזל — מסילות הברזל שנמצאו בארץ-ישראל ובסוריה עם פרוץ המלחמה היה כיוונם מצפון לדרום.

יש לציין כי שלושה מיני רוחב היו למסילות. אף-על-פי-כן היתה קיימת תחבורה רצופה מחלב לעפולה, עם שינוי רוחב המסילה בריאק.

(ג) דרכים — מעטים היו דרכי-הכבישים הן בסוריה והן בארץ-ישראל; אולם בעונה היבשה רבות הן הנתיבות הדרוכות הנוחות למעבר כלי-רכב, ובתוך זה גם לטרנספורט ממונע כבד. עונת-הגשמים היא מכשול חמור לתנועה, ביחוד לטרנספורט ממונע.

יוסף ברסלכסקי

העם העברי והים*

«הבאת עד נבכי ים ובחקר תהום התהלכת»
(איוב ל"ח, ט"ז)

א.

האם היה העם העברי כרוך בזמן מן הזמנים אחרי הים, האם הפליג למרחקים, האם מצוי היה אצל הספנות, אצל הדיג שבחוף ארץ-ישראל? מתוך סקירה ראשונה ולאור רישומי ההיסטוריה הכלליים והחיצוניים ביותר דומה, כי עמנו, בתקופות שבתו על אדמתו, לא טעם טעם ים כל עיקר. חופה של הארץ הלא נתון היה בימי הבית הראשון בידי הכנענים והפלשתים, ובימי הבית השני בידי היוונים, הרומאים ותושבי החוף הקדמונים, ואילו העם העברי מרוכז היה באזוריה ההרריים ובעמקיה הפנימיים של הארץ. אמנם, משפטים בודדים בתנ"ך, כגון «זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות» (כרא' מ"ט י"ג), «דן למה יגור אניות» (שופ' ה' י"ז) ו«אשר ישב לחוף ימים ועל מפרציו ישכון» (שם), מעלים הדים של «תקופה ימית» בישראל, אלא שהדים אלה קלושים הם ועמומים, הדים של תקופה, שלא השאירה את רישומה הנכר בדברי ימי העם. פסוקים בודדים כגון אלה אין בהם כדי לשנות את התמונה ההיסטורית המצטיירת בכתבי הקודש, תמונת חוף כנעני-פלשתי ותוך-ארץ עברי. דברי הנביא צפניה, בסוף ימי הבית הראשון, «הוי יושבי חבל הים, גוי כרתים, דבר ה' עליכם כנען וכל פלשתים» (ב' ה'), יש בהם כדי לסכם ולאשר את התמונה הזאת.

ברם משנתכונן יפה בדבר, נגלה, כי מסקנתנו היתה נמהרה מדי. שלטונו הממושך של עם פלוני על הים אין משמעותו העדר ישובים של עמים אחרים בחופי ארצו. חופים מסוימים של ארצות ים-התיכון נמנים, הן בעבר הרחוק והן בהווה, על האזורים המגוונים ביותר מבחינה אטנית, ועל אחת כמה ארץ-ישראל, שהיתה גדונה, מאז ומעולם, לגיוון אטני מיוחד. על כן, בגשתנו אל שאלת «העם העברי

* פרק מתוך חוברת אשר תופיע בהוצאת החבל הימי לישראל.

והים, בתקופות ימי הבית הראשון והשני, עלינו להבדיל בין התפשטותו המדינית של העם ובין התפשטותו הישובית.

ספרי יהושע ושופטים, למשל, חוזרים ומדגישים את ישיבתו של הכנעני בקרב שבטי ישראל לאחר הכיבוש, אולם גם את ישיבתו של ישראל בקרב הכנעני, כגון "ובני ישראל ישבו בקרב הכנעני, החתי והאמורי וכיו, ויקחו את בנותיהם להם לנשים ואת בנותיהם נתנו לבניהם ויעבדו את אלהיהם" (שופ' ג', ה' - ו') הפסוקים התנכיים הבודדים הנ"ל, על התגוררותם של שבטי זבולון, דן ואשר לחוף ימים ומפרצים והתעסקותם באניות אין בהם איפוא כל סתירה לעובדה ההיסטורית, שבני ישראל לא כבשו, למעשה, את עמקי הארץ מידי הכנענים, ואין לראות בהם עקבות אפיזודה חולפת, כי אם הדים להתפשטות העם העברי עד הים גם בתקופות שלא שלט בו שלטון מדיני.

המעבר מאורח-חיים של עם נודד, הבא מן המדבר, לחיי חקלאות וקבע, היה, בודאי, פרוצס אטי וממושך, וכל שכן המעבר לישיבה על חוף ימים, מפרצים ואניות. משאנו מוצאים איפוא את שבטי אשר ודן, כשהם יושבים, בימי דבורה, על חוף הים ממש, ואניות להם, הרי אין זאת אלא אם כן חלה חדירת העם העברי אל עמקי החוף עוד בימי כיבושיו והתישבותו המוקדמים ביותר בא"י. לאור מבחן זה מצטרפים יפה הפסוקים "וישב האשרי בקרב הכנעני יושבי הארץ" (שופ' א', ל"ב), ו-"אשר לחוף ימים ישכון" (שם, ה' י"ז), והם עולים בקנה היסטורי אחד: שבט אשר לא הוריש את הכנעני, כי אם נקלט בקרבו כמיעוט בלבד, ואף-על-פי-כן התפשט לאורך חוף עמק עכו וצפונה לו ושכן על מפרציו.

חלוקת הארץ בספר יהושע והכללת ערים מערי עמק החוף והחוף עצמו בתחומי שבטים שונים, כהבטחה וכהלכה לעתיד לבוא, לא נתגשמה מבחינה מדינית, אולם היא נתגשמה, בחלקה, מבחינה ישובית. הנה נפלו למשל, ערי הזוף הכנעני צידון ומבצר-צור בגורלו של מטה בני אשר (יהושע י"ט, כ"ח-כ"ט). מבחינה מדינית לא נשתייכו הערים האלה לעם ישראל אפילו בימיהם של דוד ושלמה, אולם בבוא עת ספירת העם בימי דוד מגיעים יואב ושרי החיל אשר לו לפקוד גם את יהודי הערים הכנעניות המרוחקות האלה (שמו"ב כ"ד, ו' - ז'). יתכן שהישובים היהודיים בצור ובצידון, בימי דוד, נוצרו ונקבעו רק עם שיפור היחסים הדיפלומטיים בין ממלכת יהודה וממלכות ערי החוף הנ"ל, והם הוו מעין קולוניות של סוחרים יהודים מבפנים הארץ. כי הרי מתוך הכתוב במלכים א' כ', ל"ד אנו למדים, שממלכות שכנות היו נוהגות "לשים חוצות", היינו ליסד שוקים, האחת בבירת חברתה, או בבירת הארץ הכפופה להן כפיפה מדינית כל-שהיא. אולם יתכן כמו כן, שהיהודים תושבי צור וצידון בימי דוד אזרחים קדומים היו, ואולי מימי התישבותם הראשונים של בני שבט אשר לחוף הים. אותו חירם מצור, "איש חכם יודע בינה" ומלא "את החכמה ואת התבונה ואת הדעת לעשות כל מלאכה", אשר שלח מלך צור לשלמה, לבנין בית המקדש בירושלים, היה בן אשה אלמנה ממטה נפתלי (ולפי דברי הימים ב', ב', י"ג - בן אשה מבנות דן) ואביו איש צורי, והוא מראה על נשואי תערובות בין שבטי ישראל ובין הכנענים, שהיו כנראה שכנים מעורים זה בזה. גם בגורלו של שבט דן נפלו מתחילה חבלי ארץ על חוף הים ממש, כגון "ומי הירקון והירקון עם הגבול מול יפו" (יהושע י"ט, מ"ו). ואם אמנם נדחק השבט הזה מחבלי גורלו, אשר הובטחו לו ע"י יהושע, ההרה, והיה נאלץ בחלקו להרחיק עד קצה עמק החולה, לבחור לו שם נחלה חדשה לשבת, הנה קשה להניח, כי

אותו שבט, אשר בימי דבורה כבר היה "מתגורר" באניות, נעקר מן החוף לחלוטין וכל זכר לא היה לו עוד שם בימים הבאים. בספירת העם בימי דוד עושים יואב ושרי החיל אשר עמו את דרכם מצידון ומבצר-צור דרומה: "ויבאו מבצר-צור וכל ערי החוי והכנעני, ויצאו אל נגב יהודה באר שבע", והרי זה מעורר בנו את הרושם, כי הם מנו את העם גם בכמה ערים וישובים בחוף עמק-עכו והשרון ובישובי דן שבחוף השפלה.

כתושבי חוף הים ועמקיו מתגלים פתאום בני ישראל בתקופת המלך שלמה: בחלוקת הארץ לשנים עשר נְצָבִים על כל ישראל, לשם כלכלת המלך ובני ביתו (מלכ' א', ד', י'—י"א), נקובים גם שני נצבים, הממונים, האחד על ארובות, שכה וכל ארץ חֶפֶר, והשני על נפת דאר (כיום טנטורה, אשר ממול זכרון יעקב). סמיכותם של חבלי שני הנצבים האלה זה לזה וסמיכותה של נפת דאר לחוף הים ממש, מוכיחות בעליל, כי בתקופת שלמה התפשטו הישובים היהודים שבארץ שומרון עד הים. (שטרי השרוני, אשר היה ממונה ע"י המלך דוד על הבקר הרועים בשרון, דבהי"א כ"ז, כ"ט, גִּדְל איפוא, את עדרי המלך בחבל-ארץ יהודי). אם נכונה ההנחה, כי אותה "ארץ כבול", אשר נחן שלמה לחירם מלך צור, חלף הארזים, הברושים והזהב, אשר המציא לו לבנין בית ה' ובית המלך (מלכ"א ט', י"ב), היא אזור הביצות והחולות של הנעמין והכורדני, שבעמק עכו הדרומי, הרי שגם מפרץ חיפה בכללו היה שייך באותה תקופה לממלכת שלמה, ויתכן כי היה מיושב, פה ושם גם יהודים.

מימי שלמה ואילך לוטה שאלת הישוב העברי על חוף השרון שנית ערפל, אולם משפט תנכי, כגון "ילכו עבדי עם עבדיך באניות" (מלכ"א כ"ב, מ"ט), בו פונה אחזיהו בן אחאב אל יהושפט מלך יהודה, הבונה במפרץ אילת (עקבה) אניות תרשיש ללכת אופירה, גורר אחריו מסקנה בדבר שליטת ממלכת ישראל על חוף השרון ובדבר ידיעתם של היהודים, בני החוף הזה, את האניות ואת הנסיעה על-פני הים; ואמנם, בכתובות תגלת פלאסר השלישי מלך אשור, משנת 732 לפה"ס, על כיבושיו בא"י, יש משום אישור למסקנה זו: בין הערים הנכבשות על ידו ב"ארץ בית עמרי", היינו בממלכת ישראל, נזכרת גם "העיר רשפונה, אשר על שפת הים העליון"; מכאן, שהעיר רשפון (ארסוף-אפולוניה שבקרבת הרצליה) היתה בסוף ימי ממלכת ישראל עיר חוף ונמל ישראלית.

אשר לארץ פלשת, הנה יש להניח, כי רק לאחר נצחונותיו של דוד על הפלשתים (שמו"ב סוף ה'; ח', א'; דבהי"א י"ח; כ', ד'—ו') ובימי שלמה היה החוף נתון למרותה של ממלכת יהודה ("כי הוא — שלמה — רודה מתפסח ועד עזה", מלכ"א ה', א'—ד'; דהי"א ט"ו, כ"ו). אחרי ימי שלמה חזרו ונתחדשו המלחמות, בין יהודה ופלשת. פעם היתה יד יהודה על העליונה (דבהי"א י"ז, י"א; כ"ו, ו'; מלכ"ב י"ח, ח), ופעם יד פלשתים (דבהי"א כ"א, ט"ז; כ"ח, י"ח), אולם חוף הים עצמו היה נתון, בודאי, במשך רוב תקופת הבית הראשון, לשלטון הפלשתים.

התמונה המצטיירת מתוך התנ"ך, ובעיקר מספרי דברי הימים, השואבים, כנראה, את ידיעותיהם הנוספות מ"ספרי דברי הימים למלכי יהודה וישראל" העתיקים, היא, כי ממלכת יהודה לא נצטמצמה בהרים, כי אם התפשטה גם בשפלה, היינו בגבעות המשתרעות לפני הרי יהודה, ואילו עמק חוף פלשת עצמו נשאר בידי הפלשתים. כשמינה דוד על "הזיתים והשקמים אשר בשפלה את בעל חנן הגדרתי" (דבהי"א כ"ז, כ"א), היו אולי כל עצי ארץ פלשת רכושו וקנינו, אולם בדורות

הבאים היו, על פי רוב, רק ערים כגון גמזו, גזר, תמנה, עזקה, שכה, גת, מרשה, לְכיש, וצקלג. הרחוקות מהלך כ"ה-מ' ק"מ מן החוף, נחלתם של מלכי יהודה. מערי מלכי יהודה בשפלה ראויה לתשומת לב בעיקר העיר צקלג. עיר זו אשר נפלה בגורל מטה בני יהודה (יהושע ט"ו, ל"א), וניתנה מאת אכיש מלך גת לדוד, בתקופת בריחתו מפני שאול (שמו"א כ"ז, ו'), נשארה קנינם המדיני של מלכי יהודה "עד היום הזה" (שם, שם), כלומר עד ימי הפְּתָב הספר שמואל א' בתקופת המלכים. הדגשת ספר שמואל: "לכן היתה צקלג למלכי יהודה עד היום הזה" מוכיחה, שהעיר הזאת היתה ונשארה עיר יהודית מימי דוד, ועלינו לשאול אם אין כאן לפנינו דוגמא ורמז לערי יהודה, שהיו מובלעות בתוך ארץ פלשת ממש. כלום אין לשער, שבתקופת הבית הראשון התפשטו בני יהודה אל תוך עמק החוף ועד הים הגיעו, אם לאחר נצחונותיהם של מלכי יהודה על הפלשתים, ואם בתקופות של שלום ויחסים תקינים? חדירת בני יהודה אל תוך עמק פלשת יכולה היתה לחול, למשל, בימי שלמה, אשר הביא את הארזים ואת הברזשים של הלבנון ברפסודות דרך ים יפו; בימי יהושפט, בהם נאלצו פלשתים להביא לו מנחה וכסף משא (דבהי"ב י"ז, י"א); או בימי חזקיה, אשר הכה אותם עד עזה (מלכ"ב י"ח, ח'). ירידתה של אותה אשה גדולה משונם לארץ פלשתים, בשל הבצורת שהשתררה בעמק יזרעאל אשר לממלכת ישראל, וישיבתה שם כשבע שנים (מלכ"ב ח', ב') אינה, אולי, מקריית כל עיקר. בימי השונמית משל ביהודה יהושפט, אשר הפלשתים היו נושאים לו מנחה וכסף משא, ויתכן כי מרותה היחסית של יהודה על פלשת, היא שהכשירה את הישיבה הממושכת של משפחה עברית בארץ החוף. בתקופות כגון אלה עלולות היו הירידה והישיבה בארץ פלשתים להעשות חזיון חוזר ושכיח ביותר ולגרום לתגבורת האלמנט היהודי בעמק החוף. ולא זו בלבד. הספר "דברי הימים" מוכיח בעליל, כי בתקופות של נצחון ומרות מדינית על הפלשתים היתה תגבורת האלמנט היהודי בעמק החוף פעולה מכוונת ומתוכננת ע"י מלכי יהודה עצמם. הלא כה דבהי"ב כ"ז, ו', על עזויהו מלך יהודה: "ויצא וילחם בפלשתים, ויפרוץ את חומת גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד, ויבן ערים באשדוד ובפלשתים ויעזרם אלהים על פלשתים". עלינו לסכם, איפוא, ולאמור, כי ישובים יהודים מובלעים היו קיימים בעמק פלשת ברוב תקופת ימי הבית הראשון, וכן עלינו להניח כי הישובים האלה התפשטו עד הים ועד שרידי השבט דן, שהוסיפו אולי להתקיים גם אחרי תקופת השופטים.

ב.

אשר למציאות אניות עבריות, שבהן היו היהודים מפליגים בים, אנו מוצאים ידיעות בודדות ומפורשות מתקופת המלכים, כשהן קשורות במפעליהם של שלמה ויהושפט וב"עציון גבר, אשר את אלות על שפת ים סוף בארץ אדום" (מלכ"א ט' כ"ז; כ"ב, מ"ט). רק בשני מלכים אלה מדובר, כי בנו במפרץ אילת (עקבה) אניות-תרשיש ללכת אופירה, כדי לשאת משם, אחת לשלוש שנים, זהב וכסף, שנהבים וקופים ותכיים וכיוצא בהם. אמנם, בזמן שבנה שלמה את אניותיו עדיין זקוק היה לחירם מלך צור ול"עבדיו, אנשי אניות, יודעי הים", אשר שלח אליו להיות "עם עבדי שלמה", כי אלה האחרונים עצמם לא היו בקיאים באניות-תרשיש גדולות, המהלכות למרחקים; אולם נראה הדבר, כי אחרי-כן, כאשר בנה יהושפט את אניות-התרשיש שלו ("ולא הלך, כי נשברו אניות בעציון גבר") נמצאו באילת ובעציון-

גבר יהודים אנשי אניות ויודעי ים, שנתנסו במלאכה מאז ימי שלמה. בהצעתו של אחזיהו בן אחאב לפני יהושפט, — ילכו עבדי עם עבדיך, — אין זכר ליורדי הים הכנענים. ויש, איפוא, מקום להנחה, כי לממלכת ישראל וגם לממלכת יהודה היו כבר יורדי ים מנוסים משלהם. המלחמה וההאבקות הממושכת של ממלכת יהודה עם אדום, במשך כל ימי הבית הראשון, על אודות השלטון על מפרץ אילת, קריעת העיר אילת מעל אדום ושובה לידי בעליה הראשונים חליפות (ראה, למשל, מלכ"ב ח', כ"א; י"ד, כ"ב; ט"ו, ו'), יש בהן עדות חותכת על הערך החיוני שהיה לים סוף וסחר מפרצו הארץ-ישראלית בשביל יהודה, ועל הצורך העז שהורגש במוצא אל הים בימי ממלכת שלמה ויהושפט; ומן הנמנע הוא, שחיוניות זו וכל הצרכים הכלכליים והאסטרטגיים, שהיו כרוכים בה, לא הקימו ולא חינוכו אנשי אניות ויודעי-ים בישראל גם בפרקי זמן שאין התנ"ך משקף אותם כל עיקר.

ג.

על המגע החי של העם העברי עם חוף ארץ-ישראל בתקופת הבית הראשון מעידים גם תיאורי הים הרבים והמאלפים שאנו מוצאים בתנ"ך. אמנם בהשגתו של האיש העברי שבספר דברים ל', י"א — י"ג מצטייר עברו השני של הים הגדול בדמות עולם נעלם ובלתי מושג (כי המצוה הזאת, אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאה היא ממך ולא רחקה היא, לא בשמים היא... ולא מעבר לים היא (9)), לאמור מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה...), — והרי זה בבחינת „מעבר להרי חושך“. אולם במשך התקופה התנ"כית נתקרב העם אל הים והכיר יפה את הליכותיו. המעיין בתנ"ך מגלה כי העברי הקדמון היטיב לדעת את הים, את טיב האניות המהלכות בו, את בנינן והרכבן, את מכשירי הדייג למיניהם וכיוצא בהם. ידיעה רחבה זו אי אפשר לה שתהא מיוסדת אך ורק על הסתכלות בחייהם הכלכליים של עמים שכנים על חוף ימה של א"י, או רק על הסתכלות בחייהם של הדייגים העברים על חופי האגמים של ארץ-ישראל ונהרותיה הפנימיים (אגב: התנ"ך אינו מזכיר, במקרה, כל דגים בימים הפנימיים ובנהרות א"י, וממילא גם לא דייגים על חופיהם, פרט ל„ויקרא“ י"א, ט'—י'). עם יבשתי, מרוחק מן הים, שלא ידע את טעם ההפלגה למרחביו, לא היה יוצר את התיאור השירי הנאמן, עז הביטוי והצבעים שבתהלים פרק ק"ז:

יורדי הים באניות,	עשי מלאכה במים רבים,
המה ראו מעשי ה'	ונפלאותיו במצולה.
ויאמר ויעמד רוח	סערה, ותרומם גליו,
יעלו שמים, ירדו תהומות,	נפשם ברעה תתמוגג,
יחוגו וינעו כשכור	וכל חכמתם תתבלע.
ויצעקו אל ה' בצר להם,	וממצוקתיהם יוציאם,
יקם סערה לדממה	ויחשו גליהם.
וישמחו, כי ישתקו,	וינחם אל מחוז חפצם.
ידו לה' חסדו	ונפלאותיו לבני אדם,
וירוממוהו בקהל עם	ובמושב זקנים יהללוהו.

עם מרוחק מהים לא היה משלב בפרק „ברכי נפשי את ה'“, הידוע ביפיו הציורי ובתפיסתו הקוסמית הרחבה, את המשפטים הנפלאים: „זה הים גדול ורחב ידיים, שם

וירוממוהו בקהל עם

רמש ואין מספר, חיות קטנות עם גדלות. שם אניות יהלכון, לויחן זה יצרת לשחק בו. כלם אליך ישברון, לתת אכלם בעתו. תתן להם ילקטון, תפתח ידך ישבעון טוב" (תהל' ק"ד כ"ה-כ"ח).

מתוך הפסוקים האלה ואחרים אנו רואים, שמציאותו של הים מרחיבה ומעמיקה את תחושתו ואת תפיסת עולמו הקוסמית של העברי הקדמון; הים, על שלל חזיונותיו, מעורר את תהיתו על שגב היצירה ויוצרה; ומה רבים הם הניואנסים הלשוניים העסיסיים והעזים, שהים מעלה בפי איש התנ"ך, ואפשר לומר כי הוא מטביע את חותמו על לשונו הפיוטית והעשירה של ספר הספרים.

היקפו הרחב של הים, שאון גליו ודכים, הסערה והקצף, האניות הנעות כשכור, הדגה ובעלי החיים השורצים בים, המצודה והמכמורת הנפרשים על מימיו, משמשים לו, לעברי הקדמון, נושאים ציוריים למשלים, השואות והשאלות, נאים ופלסטיים ביותר: אם הנביא מבקש, למשל, להבליט, באיזו מידה רבה תתפשט דעת ה' בעולם, הרי הוא משוה אותה למים הרבים המכסים פני ים: "כי תמלא הארץ לדעת את ה' כמים יכסו על ים" (חבקוק ב', י"ד); אם המקונן מבקש לתנות גודל שברה של ירושלים, לאחר חורבן בית המקדש, הרי הוא קורא ומשוע: "גדול כים שברך" (איכה ב' י"ג); שטפם של האויבים העצומים והשתערוותם על א"י משול לשאון הים ומשבריו האדירים: "הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון ושאון לאומים כשאון מים כבירים ישאון" (ישע' י"ז י"ב); ואילו קוצר-ידה של ממלכת ישראל ומלכה משול לקצף על פני המים: "נדמה שומרון מלכה כקצף על פני מים" (הושע י' ז'). אשת החיל משולה ל"לאניות סוחר — ממרחק תביא לחמה" (משלי ל"א, י"ד), השותה לשכרה דומה ל"שוכב בלביים וכשוכב בראש חַבְלִי" (שם כ"ג, ל"ד), ואילו "האדם לא ידע את עתו, כדגים הנאחזים במצודה רעה" (קהלת ט', י"ב), ורבים המשלים כיוצא באלה.

כמדובר, שעל גבול עבר הירדן מזרחה, כן צמצם, כאמור, גם הים במערב את שיעור השגתו הגיאוגרפית של העברי הקדמון; אולם הניגודים שבין הארץ המיושבת ובין המדבר, ועוד יותר הניגודים שבין היבשה והים לבו את דמיונו, והגבירו את התעמקותו בשניות אשר בטבע ובמהותה הגיאוגרפית המיוחדת של ארצו הקטנה.

מתוך התבוננות בכוחות האיתנים, המשתוללים בים, בסערות המתחוללות בו, במשברים המשתערים על היבשה לבלעה ולהחריבה, וכן גם בהתנפצותם של המשברים האלה אל סלעי החוף, בהשתטחותם על פני החול, בשובם מדולדלים וחסרי אונים אל חיק הים, גילה איש התנ"ך את חוקי הטבע היציבים, ומתוכם ראה גם את גדולתו של הבורא, קובע החוקים האלה: ה' הוא "הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ" (עמוס ה' ח'), ה' הוא "רגע הים ויהמו גליו" (ישעיה נ"א, ט"ו), הוא, אשר "ירתיח כסיר מצולה, ים ישים כמרקחה" (איוב מ"א, כ"ג), אך הוא גם ה"מושל בגאות הים", בשוא גליו הוא ישבחם (תהל' פ"ט, י'), הוא ה"משביח שאון ימים, שאון גליהם" (שם, ס"ה, ח'); באחת: ה' הוא אשר שם "חול גבול לים, חק עולם ולא יעברנהו, ויתגעשו ולא יוכלו, והמו גליו ולא יעברנהו" (ירמיה ה', כ"ב), אשר שם "לים חקו ומים ולא יעברו פיו, בחוקו מוסדי ארץ" (משלי ח', כ"ט), הוא אשר קרא אל הים: "עד פה תבוא ולא תסיף ופא ישית בגאון גליך" (איוב ל"ח י"א), העברי התנכי חדור, כאמור, תהיה ופלא גם על בעלי החיים, השורצים בים; ובתוכם על החיות האגדיות, שנצטיירו בדמיונם של כל שוכני הימים מאז ומעולם.

אולם חית־הים אינה מצטיירת לפניו רק כשהיא לעצמה, כי אם עפ"ר כמשל נוסף לניגודים הרבים אשר בטבע, כשם שהוא מקביל תמיד את הים אל היבשה כדמות מנוגדת לה, וכשם שהוא מקביל את מעמקיו ותהומותיו של הים לעומת ההרים הרמים ופסגותיהם הנישאות: „צדקתך כהררי אל, משפט־ך תהום רבה“ (תהל' ל"ו, ז'), ואם יחבאו בראש הכרמל, משם אחפש ולקחתים; ואם יסָתרו מנגד עיני בקרקע הים, משם אצוה את הנחש ונשכם“ (עמוס ט' ג'), כן הוא מזכיר תמיד את חית הים בניגוד לחית היבשה, או לעוף השמים: „ותעשה אדם כדגי הים, כרמש לא מושל בו“ (חבקוק א', י"ד), „סרו ורבו... ורדו בדגת הים... ובכל החיה הרומשת על הארץ“ (בראש' א', כ"ח); אפילו בשעה שהנביא מדבר על האחרית הרעה, אשר תבוא על הארץ, ועל השינויים והתמורות, אשר יחולו בעקבותיה בטבע, אין הוא מסיח את דעתו מן הניגוד שבין חית הים לזו של היבשה: „ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל, ורעשו מפני דגי הים... וכל הרמש הרומש על האדמה“ (יחז' ל"ח, י"ט-כ'); „על כן תאבל הארץ, ואמלל כל יושב בה, בחית השדה ובעוף השמים, וגם דגי הים יאספו“ (הושע ד', ג'); „אָסַף אָסַף כל מעל פני האדמה נאם ה', אסף אדם ובהמה, אסף עוף השמים ודגי הים“ (צפניה א', ב'-ג').

מחרוזת הציורים, ההשוואות והמשלים, המפוזרת, חוליות־חוליות, בתנ"ך, אי אפשר לה שתחרו אצל עם מנותק מעל חופה של א"י, אי אפשר לה שתהא אך ורק פרי פייטנים וחוזים יפיי־נפש, אשר ירדו מהרי יהודה, אפרים והגליל, כדי להתבשם ולהתפעם מן הים על שלל חזיונותיו וחיותיו. איש התנ"ך, אשר כלל את תפיסת עולמו הקוסמית במאמר־התפעלות: „ישמחו השמים ותגל הארץ, ירעם הים ומלאו, יעלו שדי וכל אשר בו, או ירננו כל עצי יער“ (תהל' צ"ו, י"א-יב), ינק את מזונו ואת כוחותיו החמריים והרוחניים גם מן היבשה וגם מן הים, והיה לא רק אורח ההרים והעמקים, היערות והשדות, כי אם גם אורח חופי ארצנו הקטנה ומימיהם.

ד.

האם היה העם העברי כרוך אחר הים וְ מלאכת־הים גם בתקופת הבית השני? בספרו „קדמות היהודים, נגד אפיון“ מכריז יוסף בן מתתיהו לאמור: „לא שפת הים היא מושבנו, ולא המסחר נותן שמחה בלבנו, ובעבור זה אין אנו באים בקהל צמים זרים, כי ערינו בנויות מרחוק לים, ונחלתנו היא ארץ טובה ופוריה, ואת אדמתה אנו עובדים“* והוא מוכיח, לכאורה, במידה שאין להרהר אחריה, כי עם ישראל בזמנו, היינו בסוף תקופת הבית השני, היה מנותק לחלוטין מן הים וכל הכרוך בו. אולם מפליא הדבר: משכובשים אספסינוס וטיטוס את ארץ־ישראל ומחריבים את בית המקדש אין הם מוצאים לעצמם הסגנה נאה ובולטת יותר לנצחונם על יהודה מאשר ציון המלים „יהודה הימית“ (Judea navalis) במטבעות שהם טובעים לזכר נצחונם זה... אם נכונים דברי יוסיפוס, כי העם העברי בזמנו היה מנותק כליל מן הים, וכי לא שפת הים היתה מושבו, מה ראו אספסינוס וטיטוס על ככה לכנות את ארץ־ישראל הנכבשת בשם „יהודה הימית“, ומה ראה טיטוס על ככה לצור את צורתו על מטבעותיו, כשרגלו האחת דורכת דריכת נצחון על חרטום אניה וממולו שני יהודים המתחננים על נפשם?

* מתורגם על ידי י. נ. שמחוני.

לכאורה סתירה עצומה לפנינו, ודוגמה נוספת לערפלים הגסוכים על שאלת העם העברי והים" בימי קדם; ואף-על-פי-כן צפונה אמת יחסית גם בעדותו של יוסף בן מתתיהו וגם במטבעות הכובשים הרומאים: יוסף בן מתתיהו בקש להדגיש, כי עם ישראל ברובו, או רובו ככולו בארץ-ישראל, עם חקלאי הנהו, עם היושב באזורי ההרים והעמקים הפנימיים של הארץ; אך הוא לא בא לשלול את התפשטותם של ישובים יהודים גם בעמקי החוף ועל שפת הים ממש. כי הרי בהתחולל המרד בזמנו הרגו היונים של קיסריה הצעירה, אשר נוסדה ע"י הורדוס, בעצמם עשרים אלף יהודים ויותר מבני עירם; ואילו את הפליטים תפס פלורוס והוליך אותם בנחישות לעבודת פרך בספינות, (מלחמות היהודים ב', י"ח, א'). וגם בערי החוף האחרות של ארץ-ישראל נמצאו, בימי יוסף בן מתתיהו, יהודים לאלפים, כי האשקלונים הרגו בימי המרד, כאלפים וחמש מאות איש מן היהודים, אשר שכנו בקרבם; יושבי עכו רצחו אלפים איש ושמו רבים במאסר, וגם הצורים המיתו יהודים במספר גדול, ורבים מהם אסרו בנחישות (שם, ב', י"ח, ה'). יוסף בן מתתיהו לא בא לשלול את העובדה שעשרות אלפי היהודים, אשר התגוררו בערי החוף ההלניסטיות, עסקו במסחר ובעבודות הכרוכות בהם; כי אם בא להדגיש, שעם ישראל בכללו עם עובד אדמה הנהו, ואין חיו מיוסדים על סחר הים וחופיו. מצד שני הגזימו בודאי הכובשים הרומאים בכנותם את ארץ-ישראל המנוצחת בשם "יהודה הימית", וזה, כנראה, בזכותו של "הצי" היהודי, אשר הושמד ביפו ואשר עליו עוד נעמוד להלן.

דיה סקירה חטופה על תולדות ישראל בימי הבית השני, החל במלחמות החשמונאים וכלה במרד הגדול ברומאים, כדי להוכיח, כי יהודי ארץ-ישראל לא רק שישבו ישיבת קבע על חופה של הארץ, כי אם גם שוטטו במימי הים הגדול כאנשי-אניות וכיורדיים מובהקים ואמיצים.

כבר בימי יהודה המכבי היו קיימים ישובים יהודים בערי החוף, כגון יפו ויבנה. עובדה זו נגלית לפנינו רק מתוך מרד החשמונאים ונקמותיהם בערים האלה, על מעשה התועבה אשר עשו בשכניהם היהודיים: בפרוץ מרד החשמונאים הזמינו תושבי יפו את יהודי העיר, עם נשותיהם וטפם, אל ספינותיהם, וטיבעו מהם כמאתים נפש בים, וכן עשו תושבי יבנה ליהודים השוכנים בתוכם. על כן שרף יהודה המכבי את נמלה של יפו ואת ספינותיה, וכן העלה באש את נמלה של יבנה וציה. לדברי ספר מכבים ב' י"ב ג'—ט' נראו הלהבות עד ירושלים.

החשמונאים הראשונים הבחינו יפה מה רב ערכו הכלכלי והמדיני של הים בשביל העם העברי החקלאי, והם שאפו לכבוש את הים ולישב את חופיו. עם עלות כוחו של יונתן החשמונאי, לרגל המלחמות הפנימיות על כסא השלטון הסילוקי בסוריה, מתחילת גם האבקותם של החשמונאים עם הערים ההלניסטיות שעל חוף הים. יונתן כובש את יפו ואשדוד, מכניע את אשקלון ואת עזה, מקבל מן השליטים המתחלפים בסוריה, תחילה את עקרון וגבולותיה, ואח"כ את מחוז לוד; אחיו שמעון, מתמנה, בפעם הראשונה בדברי ימי ארץ-ישראל, שליט יהודי על כל החוף, המשתרע מסולמה של צור (ראס-אל-נקורה) בצפון ועד גבולות מצרים בדרום. הוא ממשיך בפעולת השתלטותו של יונתן על הים, מכניע שוב כמה מערי החוף, מגרש את תושבי יפו והופך אותה לעיר נמל יהודית. עם כיבוש העיר גזר, גירוש תושביה, טיהור ה-בתים אשר היו בהם אלילים והפיכתה לעיר יהודית, הוא מחוק ומבטיח את השליטה בדרכים שבין ירושלים ובין חוף הים. בסיום פרשת עלילותיו

של שמעון החשמונאי מדגיש ספר מכבים א', י"ד, ה', כי הוא לקח את יפו לחוף ויעש מבוא אל איי הים, וירחב את הגבולות לעמו*; כלומר עם כיבוש חוף הים פתח שמעון פתח אל מרחבי הים ואל אייהם הרחוקים של יון ורומא, וכשהציב שמעון את שבע הפירמידות ואת העמודים הנאים על קבר הוריו ואחיו בכפר מולדתו מודיעין, בחר לקשטם גם בפיתוחי אניות, (שם י"ג, כ"ז - כ"ט), כסמל להשתלטותו של העם העברי על הים.

בימי אלכסנדר ינאי היו תשע מערי החוף, שבין רפיח וקיסריה, בידי היהודים (קדמ' היה' י"ג, ט"ז, ד'; מלח' היה' א', ד', ב' וז'). מטבעותיו וכן מטבעות אשתו אלכסנדרה נשאו עליהם צורת עוגן, כאות וכסימן לכיבוש השלטון וקיומו בחוף הים. צורת עוגן היתה טבועה גם במטבעותיו של נכדם אלכסנדר. בשעה שהורקנוס מתיצב לפני פומפיוס בדמשק, לתבוע את כסא השלטון, אשר נגזל ממנו ע"י אחיו אריסטובולוס, הוא מאשים את אחיו במסעי שוד על הים (קדמ' היה' י"ד, ג', ב'). על מסעי שוד של יהודי ארץ-ישראל על הים מרמו גם אסטרבון בספרו "גיאוגרפיקה", שנכתב נ' - ס' שנים לפני החורבן. הוא מספר, כי יהודי ארץ-ישראל יורדים עד הים ומשתמשים במעגן האניות ביפו, ואולם ברור הוא, כי מעגני הלסטים הם קני לסטים*...*

מימי אלכסנדר ינאי ואילך היה גורלן המדיני של ערי החוף נתון לזעזועים ולחילופי בעלים. הערים נקרעו מעל שלטון בית החשמונאים ובית הורדוס והוחזרו להם שנית, אולם הישוב היהודי בודאי שגבר בהן, מאז כיבושי יונתן ושמעון החשמונאים, וכן נתחזקו קשריו הבלתי אמצעיים של העם העברי אל הים. על מציאות יהודים עוסקים בספנות ומפליגים על פני מרחבי הים מרומז, למשל, עוד בנאומו של אגריפס לפני יהודי ירושלים, המבקשים להתמרד בשלטון הרומאי. בנאומו זה הוא פונה אליהם בשאלה הנוקבת: "ומה הצבא והנשק, אשר תבטחו עליהם במלחמה, ואי הצי האדיר אשר תכבשו בו את הים מידי הרומאים?" (מלח' היה' ב', ט"ז, ד'). אלמלא היו להם, ליהודי החוף, אניות משלהם, אם רבות ואם מעטות, לא היה אגריפס שואל את השאלה הזאת, כי היא היתה מיותרת מעיקרה. ואכן, יפו העיר, שהיתה עיר יהודית למן ימי שמעון החשמונאי ועד חרבנה בידי צסטיוס, שהרג בה כשמונת אלפים וארבע מאות איש (שם ב', י"ח, י'), חיתה תמיד על הספנות ועל ההפלגה בים. יוסף בן מתתיהו מספר, כי בהתחולל המרד ברומאים "התקבצו אנשים רבים, אשר גורשו מן הערים לרגלי המלחמה ובנו את העיר יפו, ההרוסה בידי צסטיוס, לעיר משגב להם... הם בנו להם ספינות שודדים רבות והרבו לעשות שוד וחמס בדרך הים, אשר בין סוריה וכנען (פיניקיה) ובין ארץ מצרים, עד אשר לא יכולה עוד אניה להפליג בים הזה מפני פחדם ומוראם" (שם ג', ט', ב'). וכשעלה פתאום צבא אספסינוס על העיר מצד היבשה "ברחו היהודים אל אניותיהם ולגו שם", ורק הסערה, אשר קמה עליהם וניפצה את האניות אל הסלעים ואל החוף, שמה קץ לצי העברי שבסוף ימי הבית השני (שם ג' ט' ג'). יש לשער, כי בין האניות הרבות, אשר הובלו בתהלוכת הנצחון של אספסינוס ובנו טיטוס ברומא (שם ז', ה', ה'), היו גם מן האניות של הצי היהודי האובד ביפו. בראשית הפרק כבר צוין, כי המטבעות, שנטבעו ברומא, לזכר הנצחון על עם ישראל, נשאו עליהם את הכתובת

* ראה ד. סלוטרניק, "מקורות הלניסטיים על א"י ושכנותיה", קובץ החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה

מוקדש לזכר מזיא, ירושלים, הוצ'ה, עמוד 233.

„יהודה הימית“ וכי טיטוס מתואר בהן, כשהוא דורך על חרטום אניה ויהודים מתחננים שם על נפשם. יש עוד להוסיף, כי המטבעות הללו, של אספסינוס, טיטוס ודומיצינוס, נשאו עליהם גם את הכתובת „Victoria navalis“, כלומר „הנצחון הימי“, והם מוכיחים עד כמה גדול היה בעיניהם הנצחון על הצי היהודי, אשר החריד את אניותיהם, פרע את קשרי-תחבורתם והטריד את שלטונם לאורך חופי סוריה, א״י ומצרים.

הנה כי כן לא מנותק מעל הים היה העם העברי בתקופת הבית השני, כפי שאפשר היה להסיק מדברי יוסף בן מתתיהו בספרו „נגד אפיון“, כי אם, להפך, קשור בו קשר אמיץ. מאז פתח שמעון החשמונאי בכיבושיו „מבוא אל א״י הים“ רבה ההתישבות היהודית לאורך החוף וההתנסות בחיי הים ובהפלגה באניות יהודיות. היא היא, שהגבירה אולי את ההגירה היהודית הגדולה אל חופי הים התיכון בכלל, והיא שגרמה, אולי, להתגברות הפיזור היהודי שהתפשט הרחק בימי תקופת הבית השני. באותו נאום, לפני יהודי ירושלים המתמרדים, מזהיר אגריפס המלך ואומר, כי הרעה אשר יביא עמו המרד, לא עליהם בלבד תבוא, כי אם גם על היהודים היושבים בכל עיר ומדינה – „הלא אין עם בעולם, אשר לא נדחו אליו פיזורי אחיכם!“ (שם, ב׳, ט״ז, ד׳).

ה.

על זיקת היהודים, יושבי ערי החוף, אל עבודות הים והדייג, יש ללמוד גם מן החומר העשיר והמגוון, אשר במשנה, בתלמוד ובמדרשים. בדרך כלל משקף, אמנם, החומר הזה את היהודים כאלמנט מסחרי בעיקר, אולם הפרטים ופרטי הפרטים על סוגי האניות, שמותיהם וצורותיהם, בנינם וחלקיהם, הפרטים על עובדי האניות לדרגותיהם ותפקידיהם השונים, הטרמינולוגיה הלועזית והעברית וכינויי חלקי האניות הגדולים והקטנים, פרקי ההוי והרשמים, הספורים והאגדות, המשלים וההשאלות, הכרוכים בחיי הים ובנסיעות על פני הים, – כל הגילויים האלה מוכיחים, כי העם הזה בקי ומנוסה היה בכל הענפים של מלאכת-הים. מציאותו של חומר עשיר ומגוון זה תובן לנו לא רק כבבואה ספרותית להתרחקותו המתמדת של העם העברי מעבודת האדמה והתאחזותו במסחר על ענפיו השונים (כי גם בתקופת התלמוד עוד הוסיף העם להיות חקלאי ברובו), לא רק כעדות על תפוצתו הרחבה של העם, על פני ארצות רבות על חופי ים התיכון; הספרות התלמודית, המשמשת אספקלריה רחבה ומקיפה של חיי יום-יום בישראל, משך מאות שנים רצופות, נתנה ממי לא חומר רב גם בשטח חיים זה. לו היתה בידינו ספרות כגון זו מתקופת הבית הראשון והשני, כי אז היה הקשר של העם העברי אל הים בתקופות הקדומות מואר גם הוא בצורה רחבה וודאית יותר. לא נבוא לסכם את החומר הרב על הישוב היהודי בערי החוף עזה, אשקלון, יפו, קיסריה, שקמונה, חיפה, עכו, כזיב, צור ועוד בתקופת התלמוד. נציין רק לדוגמה, כי יפו הוסיפה להיות עיר יהודית עוד מאות בשנים לאחר החורבן, כי עד סוף המאה הרביעית לספה״נ אין זכר בספרות הנוצרית לעדה ולהגמון נוצרי ביפו, כי חיפה היתה עיר יהודית טהורה במשך כל התקופה הזאת, וגם שקמונה נשארה עיר יהודית, לפחות עד המאה הששית לאחר הספירה.

לא נבוא לסכם בזה גם את החומר הגדוש על הספנות היהודית, בספרות התלמודית. נציין רק, כי היהודים היו לא רק בעלי ספינות, כגון בית רבי (יר. ע״ז פ״ב ה״ט), או כאותו עשיר מופלג, שמנה ברשותו אלף ספינות (יר. תענית), כי אם

גם עובדי־ים וספנים מנוסים. הספרות התלמודית מבליטה אותם, את עובדי־הים. אפילו כעין מעמד מיוחד בישראל, ומגדירה אותם עפי"ר כ"חסידים" וכ"צדיקים" לעומת שאר בעלי האמניות, וביחוד לעומת הגמלים והחמרים, שעל הרוב לא הצטינו בשם טוב (ב. נדה י"ד ע"א; קידושין פ"ב ע"א). חסידותם וצדקותם של עובדי־הים היהודים באה להם, בודאי, מתוך עמידתם לעתים קרובות בפני סערות הים, סכנותיו והרפתקאותיו, מתוך פחדם המסותר והגלוי מפני הגורל, הצפוי להם על פני הים. מן הראוי לציין כאן פרט אחד מאורח החיים של הספנים העברים בימים ההם: בדומה לספנים הערבים, שבשעת סערה על ים־כנרת, הם נודרים נדרים לר' מאיר בעל הנס, או בשעת סערה על ים התיכון – לסידנה עלי בארסוף־רשפונה, כן הרבו, כנראה, גם הספנים היהודים לפנים בנדרים (בב. מצ. פ"ד ע"ב). בספרות התלמודית נשתמרו גם קולות הקריאה, שבהם היו הספנים היהודים מעודדים את עצמם בשעת עבודתם במשוט. הספנים והעובדים במשוט הערבים משמיעים כיום קולות קריאה כעין "הי ליסה, הי ליסה", ואילו הספנים היהודים בארץ ישראל לפנים היו קוראים: "הילני היא הילא, והילוק הולייא". (פסחים קי"ב ע"ב).

על הדייג, כמקצוע נפוץ בתקופת התלמוד, תעדנה ההלכות השונות שבמשנה ובתלמוד. הלכות אלו היו מכוונות, כמובן, גם לדייגים במימיה הפנימיים של הארץ, אולם אופין היהודי של כמה מערי החוף, אשר מנינו לעיל, והפרטים על הדייג היהודי במפרץ־חיפה, שעוד נעמוד עליהם במקום אחר, יש בהם כדי להעיד גם על התעסקותם של יהודי החוף במקצוע זה. ההלכה הדנה ב"מוליך את הספינה לים הגדול לצרפה", כלומר לצרף את חלקיה, שנסדקו מחמת שהות יתירה ביבשה (מ. מכשירין ה' ז'), שייכת אולי לתעודות על הספנות היהודית בלבד. אבל לעומת זה ישנן כמה וכמה הלכות הדנות בעניני דייג, כגון: "אין אדם פורס חרמו ומעמיד ספינתו בתוך של חברו, אבל צדין בחכין ובמכמרות בכל מקום" (תוספתא בב. קמ. ח' י"ז); "מרחיקים מצודת הדג מן הדג כמלוא ריצת הדג. וכמה? אמר רבה בר הונא: עד פרסה" (בב. בת. כ"א ע"ב). "צדי חיות ועופות ודגים צדין בצנעה לצורך המועד" (מועד קטן י"ג ע"ב); "בית שמאי אומרים: אין פורשין מצודות חיה ועופות ודגים (בערב שבת), אלא כדי שיצודו מבעוד יום, ובית הלל מתירין" (מ. שבת א' ז'). כל ההלכות הללו מעידות ברור על הדייג העברי בארץ־ישראל בתקופת התלמוד*.

* מן האבנגליון, יוחנן כ"א ז', יש לראות, כי הדייגים היהודים לפנים היו נכנסים להטיל את מכמרתם במים, כשהם ערומים, או כשהם לבושים רק כתונת קצרה לברשרם, ממש כדייגים הערבים כיום.